

КОНЦЕПТ КОМУНІКАТИВНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

М. Д. Прищак

В статті обґрунтовано необхідність зміни методологічних основ дослідження особистості та її суб'єктності. Здійснено аналіз концепту комунікативності як методологічної основи дослідження суб'єктності особистості. Комунікативність визначено онтологічною, телеологічною, аксіологічною та процесуальною основою розвитку суб'єктності особистості. Обґрунтовано необхідність розробки суб'єктно-комунікативного підходу до особистості та комунікативно-духовного підходу до суб'єктності особистості. Виділено інтегральні системоутворювальні компоненти суб'єктності особистості: комунікативність, мотиваційність, внутрішня свобода, творчість, саморегуляція та духовність. На основі комунікативно-генетичного підходу проаналізовано природу та процес становлення суб'єктності особистості. Обґрунтовано необхідність міждисциплінарного підходу до дослідження особистості та її суб'єктності.

Ключові слова: *концепт комунікативності, суб'єкт, суб'єктність особистості, комунікативність, комунікація, взаємодія, мотивація, внутрішня свобода, творчість, саморегуляція, духовність, освіта, міждисциплінарність.*

COMMUNICATIVENESS CONCEPT AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR RESEARCH OF PERSONALITY'S SUBJECTIVITY

M. D. Pryshchak

The article substantiates the necessity to change the paradigm of human being and the methodological foundations of the research of personality and its subjectivity on the basis of their transformation from the ideas of classical philosophy of consciousness (consciousness «I») to the ideas of philosophy of communicative

consciousness (consciousness «I - the Other»). The definitions of the terms «communication», «interaction», «communicativeness», and «intercourse» have been clarified. The concept of communicativeness as a methodological basis for the study of personality's subjectivity has been analyzed. Communicativeness has been defined as the essential, teleological, axiological, and procedural basis of personality's subjectivity. The necessity and development of a subject-communicative approach to personality and a communicative-spiritual approach to personality's subjectivity have been proposed and substantiated. The integral system-forming components of personality's subjectivity have been distinguished: communicativeness, motivation, inner freedom, creativity, self-regulation and spirituality.

The communicative concept plays a significant role in answering the questions about the nature and becoming of personality's subjectivity. Communicativeness (interaction) is the ontological and processional basis for the development of subjective intentions. It is the process of internal and external communication (interaction) «I - the Other» where there is the process of development and actualization of activity, internal freedom, independence, motivation, creativity, reflection, self-determination, innovativeness, spirituality of personality.

«Subject» and «personality's subjectivity» are interdisciplinary categories. Therefore, the effectiveness of developing a coherent theory of personality and its subjectivity is possible under a multidisciplinary approach, in particular through the collaboration of philosophers, psychologists and educators.

Key words: *concept of communicativeness, subject, personality's subjectivity, communicativeness, communication, interaction, motivation, internal freedom, creativity, self-regulation, spirituality, education, interdisciplinarity.*

В сучасній науці відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості як цілісної сутності та розробки цілісної моделі особистості (О. Бондаренко, З. Карпенко, С. Кузікова, І. Нікітіна, В. Татенко, І. Тітов, С. Шехавцова) [2; 9; 10; 14; 28; 29; 31]. Суб'єктний підхід стає методологічною

основою розробки теорії особистості. Але, при наявності певного прогресу, цей процес, на нашу думку, без зміни парадигми буття людини та методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості, не буде успішним. Спробуємо це обґрунтувати.

Аналіз сучасної філософської, психологічної та педагогічної літератури показує, що пошук онтологічних засад розвитку особистості, методологічних засад педагогіки та освіти, здебільшого здійснюється в сфері комунікації: філософія комунікації (комунікативна філософія); філософія (психологія, педагогіка) діалогу; гуманістична психологія та педагогіка; дитиноцентрована педагогіка; особистісно орієнтоване навчання і виховання; педагогіка співробітництва; педагогіка толерантності; суб'єкт-суб'єктний підхід в освіті та ін.

Акцент на проблемі комунікації зумовлений як логікою сучасного етапу історичного розвитку людства, особливо Західної культури та цивілізації, так і внутрішньою логікою розвитку філософії та педагогіки.

Розвиток Західної культури та цивілізації, смисловою основою якої став принцип «Людина є мірою всіх речей» (софісти), принципи «філософії свідомості» (свідомості «Я») з її декартівським «Я мислю, отже існую», при всіх їх позитивних настановах, призвели до переоцінки людиною свого «Я», своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство», самовпевненості, егоїзму. Наслідком цього стало загострення моральних та екологічних проблем людства в ХХ ст.

Тривалий час (починаючи з кінця ХІХ ст.) в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини, від філософії свідомості (свідомості «Я») до філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший») [11]. Особливо цей процес активізувався у другій половині ХХ ст. та став початком етапу методологічного повороту від класичної парадигми «філософії свідомості» до парадигми «філософії комунікативної свідомості», від монологічності європейського типу спілкування до діалогічного спілкування. Але це, поки що, відбувається на філософському рівні осмислення буття людини, зокрема в ідеях

новітньої філософії – комунікативної філософії (комунікативної етики) (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Гьосле, Д. Бьолер та ін.) [8; 24].

Частково на зміну парадигми буття людини відреагувала педагогічна наука. Частково, тому що педагоги, в основному, розуміють комунікацію (взаємодію) не як онтологічну сутність, а як педагогічний інструментарій [4]. Можливо причина в тому, що педагоги крокують слідом за психологами. А для психологів комунікативність ще не стала онтологічною основою психологічного та особистісного буття людини, методологічною основою дослідження психології особистості.

Прикладом є розробка психологічних теорій особистості та суб'єктності особистості.

Онтологічною та методологічною основою сучасних російських та українських теорій особистості та її суб'єктності, залишається діяльнісна парадигма, яка своїми коріннями сягає ідей К. Маркса. Потрібно зазначити, що спроби частини філософів та психологів радянського періоду обмежити вплив радянських ідеологем на розвиток філософії, а особливо психології, мали певний успіх. Це відбувалося саме на основі діяльнісної парадигми розвитку людини (С. Рубінштейн) [23]. Особливо активно процес розвитку діяльнісної парадигми проходить в пострадянський період (К. Абульханова-Славська, О. Брушлинський, О. Осніцький, В. Петровський, В. Татенко та ін.) [1; 3; 15; 16; 17; 27].

Онтологічною та системоутворювальною ознакою суб'єктності особистості сучасна психологія визначає активність, «сукупність обумовлених індивідом моментів руху діяльності» [17, с. 32]. Проблеми, які виникають на шляху розробки теорії особистості, вирішуються здебільшого 1) за допомогою концепту «активності», «суб'єктної активності» [27; 29]; 2) спробою поєднати діяльнісний та гуманістичний підходи [28; 29]; 3) спробою обумовити діяльнісну суть суб'єктного підходу духовно-смысловими компонентами [2; 6; 9; 28; 29].

Але все це вдається не дуже переконливо, тому, на нашу думку, трансформація поглядів на сутність буття людини (від філософії свідомості до

філософії комунікативної свідомості) створює передумови для визначення комунікативності (комунікації, взаємодії) онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою сутності та розвитку буття людини та методологічною основою наукових (філософських, психологічних, педагогічних тощо) його досліджень [20]. Комунікативний підхід до особистості може стати ефективним методологічним принципом розробки цілісної теорії суб'єктності особистості.

Діяльнісна парадигма сутності буття людини (як би ми її не видозмінювали та не осучаснювали) в своїй глибинній основі базується на філософії свідомості (свідомості «Я»). Комунікативна парадигма сутності буття людини базується на філософії комунікативної свідомості («свідомості «Я – Інший»). «Свідомість «Я» актуалізується в системі «Я дію», а «свідомість «Я – Інший» актуалізується у системі «Я взаємодію». Це означає, що діяльнісний аспект буття людини не втрачається, діяльність стає елементом поняття «взаємодія», яке в свою чергу є процесуально-діяльнісною характеристикою поняття «комунікативність».

Ще одним аргументом на користь концепта комунікативності може бути те, що аналіз філософської, психологічної та педагогічної рефлексій суб'єктності особистості засвідчує активне використання «комунікативних категорій» в різних їх змістовних та функціональних варіантах: «комунікація», «взаємодія», «спілкування», «діалог», «співробітництво», «співпраця», «суб'єкт-суб'єктний підхід», «віра», «любов», дружба, «особистісна орієнтованість», «толерантність», «співпереживання», «повага», «довіра», «взаєморозуміння», «відповідальність», «творчість» тощо. Всі наявні суб'єктні підходи до розвитку особистості акцентують увагу на ролі комунікації як важливого компоненту конструкту особистості, надаючи їй не тільки традиційного статусу інструментальних, педагогічних чинників розвитку особистості, а й статусу онтологічності.

Зв'язок суб'єктності та взаємодії бачимо у запропонованому Е. Гуссерлем понятті інтерсуб'єктивності як своєрідному надіндивідуальному полі текстів та

дискурсів, змістів і значень, комунікативних форм тощо, яке єднає і опосередковує взаємодію індивідів, що в нього входять [7].

Значну увагу ролі комунікативності (взаємодії) в розвитку суб'єктності особистості в своїх дослідженнях приділяють російські та українські вчені: специфіка суб'єктності особистості проявляється в процесі її життєдіяльності та розуміється як «узагальнена форма взаємодії людини зі світом» [13, с. 35]; розкриття, розвиток осередку суб'єктності здійснюється в процесі «співбуттєвої спільності» з іншими суб'єктами [14, с. 34]; тільки в результаті більш чи менш добровільної, ініціативної і цілеспрямованої взаємодії окремих суцільних як носіїв суб'єктності можливий прогрес, розвиток, і, власне, виникнення нових форм, способів і рівнів специфічно людського буття [28, с. 338]; у теоріях особистості «категорія суб'єкта з'являється там, де актуалізується потреба дослідника пояснити психічні феномени, які виникають у процесах взаємодії людини зі світом» [26, с. 36]; розвиток і здійснення себе в системі відносин «Я – Я» складає суть процесу самовизначення особистості як суб'єкта, а самоспілкування – це важливий засіб самоздійснення [14, с. 53.].

Наведення прикладів визнання ролі комунікативності в розвитку суб'єктності особистості можна продовжувати, але, в основному, при кількісному аспекті використання комунікативних понять, якісний статус явища та поняття комунікативності недооцінюється, йому відводиться, в основному, роль засобу розвитку особистості, зокрема педагогічного.

Потрібно зазначити, що питання категоріальної визначеності комунікативних явищ потребує подальших досліджень. Дамо означення ключових понять комунікативної проблематики [19].

Аналіз латинського терміна «communicatio» та його розуміння в сучасній західній комунікативній філософії, засвідчує, що в основі означення комунікації знаходяться поняття «спільність», «єдність», «співбуття». Тому в соціальній, психологічній та педагогічній сферах ми визначаємо поняття комунікація (від лат. communico – робити спільним) як процес та стан взаємодії

людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну Самість через знаходження й визначення себе в «Іншому» та через «Іншого». Інші об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, текстах, комп'ютері та ін. Можемо визначити формулу комунікації: «Я – Інший».

Термін «комунікація» використовується в двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому значенні «комунікація» є найбільш загальним поняттям, що визначає всю сферу «комунікаційної проблематики» (сферу взаємодії). У вузькому значенні «комунікація» є поняттям що характеризує суто технічний, або технологічно-інформаційний аспект взаємодії. Щоб виділити спів-буттєвий, смисловий, глибинний, духовний аспекти комунікації, зокрема в сфері суб'єктності особистості, ми будемо використовувати термін «комунікативність». Термін «спілкування» позначає форму комунікації у сфері міжлюдської знакової комунікації (взаємодії). Термін «взаємодія» розкриває процесуальний аспект комунікації (комунікативності, спілкування).

З іншого боку, відповідь на питання, чому психологічній науці не вдається створити цілісної моделі особистості, зокрема її суб'єктності, полягає, на нашу думку, в тому, що створення суто «психологічної» цілісної моделі особистості і створення цілісної моделі за допомогою лише психологічного «інструментарію», не можливе. Але психологи намагаються всіх переконати в протилежному. Проблеми починають виникати тоді, коли психолог підходить до необхідності аналізу духовно-смислової сфери особистості (духовність, цінності, мораль, істина, добро, краса та ін.), коли потрібно поєднати в одній системі психологічні та етичні фактори сутності та змісту особистості. Спосіб, який використовується, це спроба втягнути сферу духовності та смислу буття особистості у сферу психічного. На думку В. Татенка, сучасна психологія визнає для себе актуальним проникнення у сутнісні глибини буття конкретної емпіричної людської істоти, у світ її значущих переживань, цінностей, і смислів [28, с. 334].

Особистість є соціальна духовно-психологічна сутність. Наука може ефективно розглядати особистість як цілісну сутність, але тільки на міждисциплінарній основі. Психологи можуть ефективно працювати в напрямі розробки ефективної цілісної моделі особистості, але тільки за умови, що досліджуючи духовно-смыслову сферу особистості, вони визнають, що працюють в полі філософії, зокрема етики, естетики. Потрібно також враховувати наявність такого значного для сфери духовності людини поля як релігія. Особливо гострим та невизначеним є питання духовно-смыислової обумовленості сутності та становлення суб'єктності особистості.

На своїй завершальній стадії аналізу суб'єктності, теоретичні пошуки психології суб'єктності виходять на необхідність обумовленості психічних явищ духовно-смысловими, ціннісними чинниками. Категорії «суб'єкт» та навіть «суб'єктність» у їх «повноті», «завершеності» є міждисциплінарними психолого-філософськими категоріями. Здається, в цьому плані, не повинно виникати дискусій. Але проблема у тому, що у психологів, потреба необхідності «звертатися до філософії» викликає намагання зберегти «чистоту психологічності». Тому, обирається не зовсім коректний шлях, явище та сфера духу людини автоматично відносяться до сфери психології. Так, у представників суб'єктно-вчинкового підходу, ціннісно-смыслова сфера, як сфера вчинку, переноситься до предмету психології. Вчинок, у його філософсько-психологічній інтерпретації, стає психологічною категорією [28].

Тому, тільки коректна, толерантна співпраця представників різних наук, але в першу чергу психологів та філософів, дасть можливість ефективного означення сутності, змісту буття особистості, розробки моделі особистості як цілісної суб'єктної духовно-психологічної сутності.

Поняття комунікативності дає можливість розгляду особистості як цілісної сутності не тільки в онтологічному плані, але і поєднанні її з процесом розвитку, становлення особистості та її суб'єктності. Це системно поєднує філософські, психологічні та педагогічні аспекти буття особистості та виводить

нас в методологічному плані дослідження на міждисциплінарний рівень.

З метою подолання бар'єрів, які постали на шляху психологічних досліджень сутності, змісту та чинників розвитку особистості та її суб'єктності, педагогічних досліджень механізмів розвитку особистості та її суб'єктності, ефективним, на нашу думку, може бути суб'єктно-комунікативний підхід до особистості та комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості. З точки зору природи та становлення суб'єктності особистості комунікативно-духовний підхід актуалізується як комунікативно-генетичний підхід. Він включає в себе онтогенез, психогенез, аксіогенез суб'єктності особистості.

Визначення комунікації як «процесу та стану взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» (в системі взаємодії «Я – Інший») усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну «Самість» [18], засвідчує ключову роль «Самості» як суб'єктності особистості у її взаємодії у світі. Тому, поняття «комунікативний підхід», по своїй природі є «суб'єктно-комунікативним підходом».

Спробуємо концептуально визначити характеристики суб'єктно-комунікативного підходу як методологічної основи дослідження особистості:

- суб'єктно-комунікативний підхід є системою комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший»;
- суб'єктно-комунікативний підхід долає абсолютизацію «центровості» людини у світі, яка привела до переоцінки людиною своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство»;
- суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» позбавлена крайнощів як індивідуалізму так і абсолютизації соціального;
- тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» актуалізує такі явища та цінності як духовність, свобода, віра, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо;

– комунікація, на основі дискурсу, ставить і вирішує питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв. Тому суб'єктно-комунікативний підхід акцентує увагу на необхідності розвитку в особистості світоглядної установки на діалогічний, дискурсивний спосіб їхньої легітимації та знання, уміння, навички актуалізації цієї установки;

– суб'єктно-комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб'єкт-суб'єктний підхід;

– тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» ставить питання відповідальності за «Іншого», тому суб'єктно-комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах взаємодії, включаючи систему «людина – природа»;

– суб'єктно-комунікативний підхід розглядає освіту не через саму по собі наявність знань, умінь, навичок, а через питання «для чого?» («з якою метою?»), пропускаючи його через духовно-сміслову, ціннісну сферу;

– технологічною основою суб'єктно-комунікативного підходу в освітньому процесі є створення ефективної комунікації (взаємодії) з метою успішного вирішення освітніх завдань.

Зростання ролі суб'єктного чинника в процесі комунікації (взаємодії) особистості в світі, ставить питання сутності суб'єктності особистості. Ефективним в цьому плані, на нашу думку, може бути комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості, який може 1) вирішити «прогалини» діяльнісного підходу, 2) ефективно обґрунтувати та посилити роль духовно-сміслового чинника суб'єктності, 3) створити коректну та дієву цілісну структуру (модель) суб'єктності особистості.

Аналіз наукової літератури показує, що питанню комунікативності (взаємодії) в сучасних наукових дослідженнях суб'єктності приділяється увага. Але, при цьому, комунікативність (взаємодія) як установка, внутрішній стан,

зокрема стан свідомості, не стала не тільки онтологічною основою суб'єктності, але навіть її структурним компонентом. Такою онтологічною основою вчені здебільшого обирають діяльність та активність.

Буттєвою, телеологічною, аксіологічною та процесуальною основою суб'єктності, на нашу думку, є комунікація (взаємодія) «Я – Інший» як комунікативність. Адже, вже в явищі та понятті «Я» як елементі комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший», закладено суб'єктну визначеність особистості. Формула «Я – Інший» є формулою суб'єктності. Комунікативна свідомість «Я – Інший» дає можливість усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності. Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого». «Я – Інший» як взаємодія актуалізує «Я» як суб'єкта внутрішньоособистісної та зовнішньоособистісної взаємодії, але при цьому, «Інший» також актуалізується як суб'єкт.

Комунікативність, в ряду явищ внутрішньої свободи, мотивації, творчості, саморегуляції та духовності є базовим системоутворювальним інтегральним компонентом суб'єктності особистості. З іншого боку вона є онтологічною та процесуальною основою сутності та становлення інших компонентів.

Як для явища та поняття комунікативності, так і для явища і поняття суб'єктності, характерною є духовно-смісловою наповненість та визначеність, що є актуалізацією духовно-сміслової компоненти особистості, яка в процесі свого становлення формує духовно-смісловий центр особистості.

Тому, концепт духовності, наряду з концептом комунікативності повинен стати методологічною основою дослідження суб'єктності особистості, що і визначило назву «комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості».

Значну роль комунікативний концепт може відіграти у відповіді на питання про природу та становлення суб'єктності особистості.

В українській психологічній думці активно розвивається суб'єктно-генетичний підхід до розвитку особистості та її суб'єктності (І. Татенко, І. Нікітіна та ін.). Як зазначають представники цього підходу, розвиток якостей

суб'єктності особистості та суб'єктності загалом не відбувається з «чистого листа» [27; 28]. Дитина народжується з «суб'єктними кодами», «запонтенційованими утвореннями», «інтенціями» психологічних явищ суб'єктності. Генетичний аспект розвитку особистості, зокрема в теорії самоактуалізації особистості, є невід'ємною складовою гуманістичної психології.

Наявність духовно-генетичних інтенцій розвитку суб'єктності особистості та особистості загалом є предметом дослідження гуманістичної психології [12; 21]. Як генетично закладену інтенцію визначає «потребу смислу» В. Франкл [30].

Комунікативність (взаємодія) є онтологічною, процесійною основою розвитку суб'єктних потенцій. Саме в процесі внутрішньої та зовнішньої комунікативності «Я – Інший» відбувається віковий процес розвитку та актуалізації активності, внутрішньої свободи, самостійності, мотиваційності, творчості, рефлексії, самовизначення, інноваційності, духовності та ін.

«Паростки» психологічних явищ суб'єктності особистості ми можемо побачити відразу як дитина починає взаємодіяти у світі, пізнавати його. Генетичні інтенції суб'єктності поступово розвиваються, ускладнюються, набувають «певної закріпленості», стають «стійкішими» перед зовнішніми впливами – стають якостями особистості.

Тому, важливою складовою мети освіти є розвиток суб'єктності особистості, яка, «розвинувши», «залучивши», «активувавши» духовність та соціальну компетентність особистості, ставши їх організаційною основою та суб'єктним центром, актуалізує ефективну взаємодію особистості у світі. В контексті освітнього процесу, суб'єктність є координаційним центром самоорганізації особистістю розвивальної, навчально-професійної та виховної діяльності. Тому суб'єктність ми можемо визначити, нарівні з духовністю, соціальною компетентністю та комунікацією (взаємодією) онтологічною, аксіологічною, телеологічною та методологічною основою освіти [18].

Обумовленість цінностями, смислами та духовністю приводить до ускладнення суб'єктності як психологічного явища, його вихід за межі

психологічного на сутнісний (духовний, смисловий) рівень становлення суб'єктності як інтегральної якості особистості. Розвиток духовно-смислової компоненти суб'єктності особистості, зокрема її актуалізація у формі становлення духовно-смислового центру розвитку суб'єктності («Дух»), є завершальним етапом становлення суб'єктності особистості як цілісної системи, етапом «зрілості», повноти структури та механізмів розвитку суб'єктності особистості – становлення суб'єктності як духовно-психологічної сутності. Визначальною подією цього процесу є породження та прийняття смислу «Я – як суб'єкт життєтворчості та життєдіяльності» [14].

Якості суб'єктності особистості як системні елементи характеризуються взаємодією, взаємовизначальністю, взаємодоповнювальністю, взаємозалежністю та формують відповідну систему, механізм розвитку суб'єктності особистості.

Узагальюючи можемо зазначити, дослідження суб'єктності особистості як цілісної сутності та розробка цілісної моделі суб'єктної особистості вимагає зміни методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості. Починаючи з кінця XIX ст. в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини, від філософії свідомості (свідомості «Я») до філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший»).

В сучасній науці цей процес активно відбувається на філософському рівні осмислення буття людини. Бачимо активізацію дослідження проблеми комунікативності в педагогічній науці. Але без дослідження комунікативної природи особистості та її суб'єктності в психології, ефективність педагогічних пошуків не може бути успішною.

Буттєвою, телеологічною, аксіологічною та процесуальною основою суб'єктності, на нашу думку, є комунікація (взаємодія) «Я – Інший» як комунікативність. Комунікативність, в ряду явищ внутрішньої свободи, мотивації, творчості, саморегуляції та духовності є базовим системоутворювальним інтегральним компонентом суб'єктності особистості.

Значний внесок в дослідження особистості та її суб'єктності, зокрема в

побудову цілісної духовно-психологічної моделі особистості, може зробити розробка та використання суб'єктно-комунікативного підходу до особистості та комунікативно-духовного підходу до суб'єктності особистості.

Поняття «суб'єкт» та «суб'єктність», у своїй «завершеності», є міждисциплінарними поняттями. Тому, ефективність розробки цілісної теорії особистості та її суб'єктності, можлива за умови тісної співпраці філософів, психологів та педагогів.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни : монография / Абульханова-Славская К. А. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір : у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії / Бондаренко О. Ф. // Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 52 –
3. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / Брушлинский А. В. – М. : Ин-т психологии РАО, 1994. – 109 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник / Волкова Н. П. – Київ : Академія, 2006. – 255 с.
5. Ганаба С. О. Філософія дидактики: контексти, стратегії, практики : монографія / Ганаба С. О. – Суми : Університетська книга, 2014. – 334 с.
6. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки / Гуляс І. А. // Наука і освіта. – 2010. – № 2. – С. 4 – 8.
7. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Гуссерль Э. – СПб. : «Ювента», 1998. – 315 с.
8. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник // А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
9. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект / Карпенко З. С. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 157 – 175.
10. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія / Кузікова С. Б. – Суми : МакДен, 2011. – 412 с.
11. Малахов В. А. Етика спілкування: навч. посібник / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
12. Маслоу А. Мотивация и личность / Маслоу А. – СПб : Евразия, 2001. – 478 с.
13. Надюк Н. Специфіка та атрибутивні основи суб'єктності особистості / Надюк Н. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціальна робота. – 2012. – № 4. – С. 35 – 38

14. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: монографія / Нікітіна І. В. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.
15. Осницький А. К. Проблемы исследования субъектной активности / А. К. Осницький // Вопр. психологии. – 1996. – № 1. – С. 5 – 19.
16. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности: учебное пособие / Петровский В. А. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
17. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / Петровский В. А. – М. : Горбунок, 1992. – 224 с.
18. Прищак М. Д. Учитися бути вільним: суб'єктність як мета освіти / Прищак М. Д. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 60. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2019. – С. 38 – 44.
19. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комуникативність : категоріальний аналіз / М. Д. Прищак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 2. – С. 5 – 8.
20. Прищак М. Д. Теоретико-методологічні основи педагогічної комунікації / Прищак М. Д. // Вісник «ВПІ». – 2010. – № 6. – С. 114 – 118.
21. Роджерс К. Вчитися бути вільним / Роджерс К. // Гуманістична психологія: Антологія: навч. посібник: У 3-х т. – К. : Пульсари, 2001. Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – С. 37 – 59.
22. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
23. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб : Питер, 1998. – 688 с.
24. Ситниченко Л. А. Першоджерела комуникативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
25. Скотний В. Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. Дрогобич : Вимір, 2004. 348 с.
26. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія / [Говорун Т. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.]; за наук. ред. В. В. Москаленко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 194 с.
27. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / Татенко В. А. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
28. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Татенко В. О. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 316 – 357.
29. Тітов І. Г. Особистісне становлення дитини: суб'єктний вимір : монографія / І. Тітов, О. Кравченко, Л. Москаленко; за ред. І. Г. Тітова. – К.: ВЦ «Академія», 2015. – 152 с.
30. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
31. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / Шехавцова С. О. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 414 с.